

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ЛЕБЕДІВ (РІД *CYGNUS*) НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

О. О. ЧОВАН, В. О. ЯНЕНКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
 ННЦ «Інститут біології» Київ, Україна
 e-mail: alexchov@mail.ru, baggir@gmail.com

Рід Лебідь (Cygnus) у фауні України представлений трьома видами – це лебідь-шипун (Cygnus olor), лебідь-кликун (Cygnus cygnus) і лебідь малий (Cygnus bewickii). Всі три представники роду мають не однаковий статус перебування на території країни. Актуальність оглядової роботи, яка характеризує стан вивченості лебедів в Україні полягає у тому, що чисельність лебедів в останні десятиріччя не є стабільною й постійно змінюється. За останні 50 років відбувається ріст чисельності лебедя-шипуну і лебедя-кликуну. В даній публікації ми узагальнили відомі джерела по поширенню, біології та екології лебедів в Україні, отримавши повну історію дослідження цих птахів. Всього було виявлено та опрацьовано 301 літературне джерело, де хоча б згадується про любий із 3 видів лебедів на території України в період 1850-2012 рр. Визначали ступінь вивченості кожного виду досліджуваних птахів, всі джерела ретельно вивчали та систематизували в каталог по кожному виду. Об'ємних робіт по вивченню лебедів чи одного представника цього роду по всій території України не проводилося. Існують лише фрагментарні й загальні дані по поширенню цих видів у різних регіонах країни, також лебедів вивчали паралельно з іншими гусеподібними під час обліків водоплавних птахів, більшість даних наведено у загальних фауністичних роботах, замітках про зустрічі того чи іншого виду в різних регіонах України. Весь період досліджень лебедів можна поділити на два етапи: перший – з середини XIX ст. до 70-х рр. XX століття й другий – від 70-х рр. XX століття до сьогодні. Найбільш регулярні і повні дослідження лебедів проводилися на півдні України, де вони були і є поки що найбільш чисельними в порівнянні з іншими регіонами України. На материковій частині України найбільш регулярні дослідження проводилися на заході та в центрі України, що пов'язано з особливостями розселення лебедя-шипуну. В останнє десятиріччя матеріали по чисельності та поширенню лебедів можемо знайти у значній кількості облікових та фауністичних публікаціях. Найменш дослідженими регіонами України залишаються Чернігівська, Сумська області та Схід країни. Насамперед, це пояснюється ще досить незначною чисельністю лебедів в даних регіонах.

Ключові слова: рід Лебідь (Cygnus), історія вивчення, Україна, етапи дослідження.

Вступ. Рід Лебідь (*Cygnus*) у фауні України представлений трьома видами – це лебідь-шипун (*Cygnus olor*), лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*) і лебідь малий (*Cygnus bewickii*). Лебідь-шипун є гніздовим, перелітним і зимуючим птахом на території країни, лебідь-кликун зустрічається під час міграцій та на зимівлі, а лебідь малий є рідкісним залітним та зимуючим видом (Фесенко та Бокотей, 2002). Всі три представники роду мають не однаковий статус перебування на території країни. Найбільш чисельним є лебідь-шипун, що відображається і у його вивченості. Лебідь-кликун зустрічається лише під час перельотів і на зимівлі, хоча вважається, що у XIX ст. міг гніздитися в дельтах Дністра і Дунаю (Лысенко и Гусеобразные, 1991). Але цей вид також розширює ареал, зокрема, в Білорусії він просувається на південь, дійшовши до півночі України (Гащак, 2005). Можливо, у найближчому майбутньому лебідь-кликун матиме статус гніздового виду фауни України. Лебідь малий занесений до Червоної книги

України й зустрічається набагато рідше за попередні види. Можна спостерігати в Україні й чорного лебедя (*Cygnus atratus*) – декоративний вид, представники якого утримуються в парках у напіввільному стані по всій території України, проте його акліматизації не відбувається, хоча у 1994 р. в околицях с. Дмитрівка Кіровоградської області реєструвався випадок гніздування самця цього виду з самкою лебедя-шипуну, коли птахи успішно вивели 5 пташенят (Шевцов та ін., 2004). Узагальнюючи існуючі матеріали по кожному виду ми знаходимо недосліджені аспекти в біології та екології цих представників. Екологічна значимість таких досліджень полягає у виявленні та систематизації змін у популяціях об'єктів дослідження на протязі усього задокументованого періоду їх вивчення. Щодо лебедів такий підхід є ще більш актуальним у зв'язку з їхніми різкими змінами в популяціях і розширенні ареалів.

Метою нашої роботи стало визначення і систематизація основних етапів дослідження

лебедів у регіонах України, встановлення їх найбільш вивчених аспектів біології та екології для подальшої організації досліджень та моніторингу цих видів.

Об'єкт і методи. Публікація створена на основі даних, зібраних під час обробки літературних джерел з тематики поширення лебедів на території України. Ми опрацювали джерела, починаючи з кінця XIX ст. до сьогодення. З кожної праці були відібрані дані, які стосуються лебедів. Визначали ступінь вивченості кожного виду досліджуваних птахів, всі джерела ретельно вивчали та систематизували в каталог по кожному виду. Всього було знайдено та опрацьовано 301 літературне джерело, де хоча б згадується про любий із 3 видів лебедів на території України в період 1850-2012 рр. Інтенсивність появи публікацій з реєстраціями лебедів показана на графіку (Рис. 1). Було взято всі опрацьовані публікації з 1850 р. по 2010 р. та прораховано кількість праць на кожні 10 років.

Результати та обговорення. Регулярні дослідження біології, екології та поширення лебедів почалися з кінця 80-х рр. XX ст. Це пов'язано із незначною чисельністю птахів до середини XX ст., зокрема лебеда-шипун та лебеда-кликун. В Україні лебідь-шипун в останні десятиріччя значно збільшив свою чисельність. У XIII-XX ст. відбулася зміна чисельності і скорочення гніздового ареалу виду. В другій половині XIX ст. він був звичайним в пониззях Дністра, Дунаю та Дніпра, а в першій половині XX ст. – лише Дністра та Дунаю (Лысенко и Гусеобразные, 1991). Далі його чисельність почала різко падати. Починаючи з другої половини XX ст. за сукупності сприятливих чинників (зміна клімату, заборона полювання на лебедів, евтрофікація водойм, адаптація до людини) чисельність шипуна почала зростати (Гринченко, 2012; Лысенко и Гусеобразные, 1991; Щёголев и Щёголев, 2011).

Об'ємних робіт по вивченню лебедів чи одного представника цього роду по всій території України не проводилося. Існують лише фрагментарні й загальні дані по поширенню цих видів у різних регіонах країни, також лебедів вивчали паралельно з іншими гусеподібними під час обліків водоплавних птахів, більшість даних наведено у загальних фауністичних роботах, замітках про зустрічі того чи іншого виду в різних регіонах України. Весь період досліджень лебедів можна поділити на два етапи: перший – з середини XIX ст. до 70-х рр. XX століття й другий – від 70-х рр. XX століття до сьогодення. Загалом це стосується лебеда-шипун,

чисельність якого почала зростати саме у другій половині XX ст.

Перші письмові згадки про лебедів датуються кінцем XVIII ст., а саме у відомості 1782 року «Історико-статистичного опису Харківської єпархії» вказується про присутність лебедів в околицях Чугуєва (Сомов, 1897). Також, в історичній довідці кінця XVIII ст. збереглося пояснення походження назви міста Лебедина Харківської області – «тут є озеро, на якому раніше було багато лебедів» (Панченко, 1996). У наукових працях тих часів перші достовірні дані по біології та кількості зустрічей лебедів з'являються в середині XIX ст. у загальних фауністичних працях Центральної України К.Ф. Кесслера (Кесслер, 1850), Харківської губернії А. Черная (Чернай, 1853), М.М. Сомова (Сомов, 1897), Херсонської губернії А.А. Браунера (Браунер, 1894), Полтавської губернії М.І. Гавриленка (Гавриленко, 1929). У цих працях наводяться відомості по поширенню та біології лебеда-кликун та лебеда-шипун. А. Чернай пише, що лебідь-шипун на території Харківської губернії частково мігрує, частково гніздиться на озерах в долині р. Донець і р. Мжа (Чернай, 1853). На відміну від А. Черная, М.М. Сомов у праці «Орнитологическая фауна Харьковской губернии» вказує цей вид як дуже рідкісний залітний та неправильно пролітний. А лебеда-кликун відносить до звичайного пролітного виду під час осінньої та весняної міграцій. М.І. Гавриленко в праці «Птицы Полтавщины» вказує на зустрічі лебеда-шипун під час міграцій та затримку деяких пролітних особин до травня місяця, на гніздуванні не відмічався. Лебідь-кликун зазначається як двічі пролітний та зрідка зимуючий вид.

Перші достовірні знахідки малого лебеда в Україні датуються 1952 роком, коли 13 листопада М.І. Гавриленко (Гавриленко, 1960) на «Великому Болоті», що на Полтавщині, спостерігав 16 лебедів, із яких один був добутий і виявився малим лебедем. У 1938 р. виходить перша фауністична праця, присвячена птахам всієї території України М.В. Шарлеманя «Птахи УРСР» (Шарлемань, 1938), де дуже стисло вказується на поширення і статус лебедів в країні. Лебідь-шипун зазначається як залітний вид в різних частинах України, У 1952 р. виходить 4-й том «Птицы Советского Союза», в якому Є.С. Птушенко (Птушенко, 1952) описує поширення й біологію лебедів. Для території України зазначаються загальні відомості про зимівлю лебеда-кликун в різних регіонах країни та деякі фенологічні дані.

Рис. 1. Інтенсивність досліджень лебедів на території України

Fig. 1. The intensity of swan studies at the territory of Ukraine

За малого лебедя вказується лише те, що добутий на весняному прольоті в Полтавській області. Лебідь-шипун наводиться як залітний та пролітний птах деяких областей України, в основному на півдні. До середини ХХ ст. публікацій, які стосуються лебедів не виявлено, лише окремі замітки в загальних роботах. В 1958 р. у «Праці Чорноморського заповідника» з'являється публікація Б.В. Сабіневського «О нижнеднепровской популяции лебедя-шипуна» (Сабіневский, 1958). Після заповнення дніпровських водосховищ у 1960-х – 1970-х рр. В.Л. Булахов займається вивченням орнітофауни новоутворених водосховищ, в результаті виходить ряд публікацій, де вказується й статус лебедів на цих територіях (Булахов, 1968; Булахов, 1972). У цей же час з'являються публікації по зимівлі водоплавних птахів на півдні України, в тому числі і лебедів (Андоне и др., 1965; Лысенко, 1972; Ардамацкая, 1975). Із 1970-х рр. розпочинаються активні дослідження лебедя-шипуна на півдні країни, де чисельність виду почала зростати (Ардамацкая и Лысенко, 1980; Костин, 1976; Костин, 1979; Назаренко и Николаевский, 1975). У 1979 р. виходить том «Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии (аистообразные-пластинчатоклювые)» (Миграции птиц..., 1979), де по даним спостережень та кільцювання детально описуються міграції та зимівлі лебедя-шипуна й лебедя-кликуну у Азово-Чорноморському регіоні України. До цього моменту найактивніше вивчається популяція лебедів на півдні України. Зі створенням дніпровських водосховищ і як наслідок зростання чисельності лебедів на материковій частині України, вивчення птахів

проводиться і в Центральній та Північній Україні. Вагомий внесок у дослідження водоплавних птахів Середнього Дніпра зробив М.Л. Клестов (Клестов, 1983; Клестов, 1983; Клестов, 1984; Клестов, 1985). Також, проводиться робота по збору інформації за допомогою анкетного методу, фенологічні дані по міграції лебедів в Україні публікуються В.В. Серебряковим (Серебряков, 1984). У 1987 р. виходить збірник матеріалів конференції «Экология и миграции лебедей в СССР», у який входить ряд публікацій по чисельності та поширенню лебедів у Азово-Чорноморському регіоні Т.Б. Ардамацької, Ю.В. Костіна, А.І. Корзюкова, Г.А. Кривоносова, В.І. Лисенка. В цей час вивченням водоплавних птахів на півдні країни займається Т.Б. Ардамацька, ряд праць якої присвячений лебедям (Ардамацкая, 1990; Ардамацкая, 1990; Ардамацкая и Лысенко, 1980). У зв'язку з розширенням ареалу лебедя-шипуна, в 1980-х – 1990-х рр. його чисельність невідомо зростає майже по всій території України, спостерігається розселення на заході України та в центрі по дніпровських водосховищах та лівобережних притоках Дніпра у північно-східному напрямку. З'являються публікації про знахідки та чисельність птахів у регіонах (Горбань, 1990; Грищенко и Сорокун, 1990; Губкин, 1990; Гулай, 1990; Кошелев и др., 1990; Серебряков и Полуда, 1990; Талпош, 1994; Татаринов, 1990; Штиркало та Васильчук, 1990). У 1988 р. у м. Одеса проводиться «Всесоюзна конференція, присвячена лебедям». Це перші значні результати у вивченні лебедів в Україні. Більшість матеріалів стосується Центральної, Західної та Південної України. У 1991 р.

публікуються перші узагальнені дані по лебедям на території України в журналі «Wildfowl» (Korzjukov et al., 1991; Serebryakov et al., 1991). Також, у 1991 р. виходить з друку 5-й том «Фауна України. Гусеобразные» В.І. Лисенка (Лысенко и Гусеобразные, 1991). В цій праці узагальнено максимум відомих на той час даних по лебедям України, включаючи й усні повідомлення різних мисливців та вчених. У 1990-х рр. активно проводяться дослідження популяції лебедя-шипуну на Правобережній Україні, зокрема у Тернопільській, Вінницькій, Хмельницькій, Львівській, Кіровоградській та Чернівецькій областях (Годованець та Скільський, 1994; Гулай, 1994; Матейчик, 1994; Пограничний та Паук, 1994; Талпош, 1994; Шевцов, 1996; Шкаран, 1998). Саме в цей час проходить пік розселення й росту чисельності лебедя-шипуну на заході України та появу цього птаха на нових територіях. На Лівобережжі України розселення лебедя-шипуну проходить у північно-східному напрямку по долинам Лівобережних приток Дніпра, реєструється у Полтавській області на р. Кагамлик (Роговий, 1996). Окремих публікацій по лебедях в лівобережних регіонах на той час немає, але є ряд відомостей у фауністичних публікаціях та заміток про реєстрації птахів як в гніздовий період, так і під час міграцій та на зимівлі (Дядичева и др., 1999; Лебедь и Мерзликин, 1996; Писарев и др., 1994; Яненко та ін., 2012). У 1996 р. з'являється публікація про першу зустріч малого лебедя А.М. Полудою у Київській області (Полуда, 1996). У 2000-х рр. продовжується вивчення лебедів у Азово-Чорноморському регіоні (Гринченко, 2012; Дядичева и Кошелев, 2006; Жмуд, 2003; Щёголев и Щёголев, 2011). Значна кількість даних по лебедях материкової частини України публікується у різноманітних облікових та фауністичних роботах, у вигляді заміток по Азово-Чорноморському регіону, Житомирській, Полтавській, Волинській, Сумській, Київській, Черкаській та інших областях. У 2002 р. в журналі «Казарка» опублікований загальний огляд чисельності і розподілу лебедя-шипуну на території колишнього СРСР (Кузнецов и Анзигитова, 2002). З розширенням ареалу лебідь-шипун з'являється в зовсім нових для себе місцях – на Закарпатті, Українському Розточчі та гірському Передкарпатті, що відображено в ряді публікацій (Дзизюк та Дзизюк, 2005; Луговой и Потиш, 2012; Чередарик та ін., 2003). У 2005 р. вперше реєструється гніздування лебедя-кликуну на території України, а саме в Чорнобильській зоні С.П. Гацаком (Гацак, 2005). У 2007 р. з'являється замітка про зустріч малого лебедя в

Харківській області (Баник, 2007). Вивченням гідрофільних птахів Криму, в тому числі і лебедів, займається М.М. Безкаравайний, матеріали досліджень якого висвітлені у ряді робіт (Бескаравайный, 1999; Бескаравайный, 1999; Бескаравайный, 2007; Бескаравайный, 2008; Бескаравайный, 2010; Бескаравайный, 2012).

Висновки. З аналізу літературних джерел випливає, що найбільш регулярні і повні дослідження лебедів проводилися на півдні України, де вони були і є поки що найбільш чисельними в порівнянні з іншими регіонами України. До 1970-х рр. ХХ ст. спостерігаємо дослідження лебедів в контексті загальних фауністичних робіт як по регіонах, так і в Україні в цілому. У другій половині ХХ ст. із значним ростом чисельності лебедя-шипуну та розширення ним ареалу відбувається активне вивчення цього птаха на більшій території України, що відображається у публікаціях того часу та проведенні конференції на території України, присвяченій саме лебедям. В подальшому велика кількість вчених займається вивченням цих птахів на материковій частині країни. Найбільш регулярні дослідження проводяться на Заході та в центрі України, що пов'язано з особливостями розселення лебедя-шипуну. В останнє десятиріччя матеріали по чисельності та поширенню лебедів можемо знайти у значній кількості облікових та фауністичних публікаціях. Зі збільшенням чисельності лебедів на зимівлях у внутрішніх областях України, що не в останню чергу пов'язано з пом'якшенням клімату, публікується велика кількість робіт по зимовим облікам водоплавних птахів. Найменш дослідженими регіонами України залишаються Чернігівська, Сумська області та Схід країни. Насамперед, це пояснюється ще досить незначною чисельністю лебедів в даних регіонах.

Список літератури:

1. Андоне Г., Пашковский С., Алмэшан Х. и др. Материалы по зимовке водоплавающих и болотных птиц в дельте Дуная в 1959–1961 гг. // Миграции птиц и млекопитающих. – 1965. – С. 133-145.
2. Ардамацкая Т.Б., Лысенко В.И. Лебеди на озими // Охота и охот. хоз-во. – 1980. – № 11. – С. 19-20.
3. Ардамацкая Т.Б. Миграции и зимовки лебедя-шипуну в Северном Причерноморье // Всесоюз. конф. по миграциям птиц. – М.: Наука, 1975. – Ч. 1. – С. 102-107.
4. Ардамацкая Т.Б. Лебеди Черноморского заповедника // Охота и охот. хоз-во. – 1990. – № 12. – С. 14-15.
5. Ардамацкая Т.Б. Состояние зимовок лебедя-шипуну в районе Черноморского заповедника //

- Экология и охрана лебедей в СССР. – Мелитополь, 1990. – Ч. 1. – С. 14-19.
6. Ардамацкая Т.Б. Сроки и место линьки лебедя-шипун в Черноморском заповеднике // Экология и охрана лебедей в СССР. – Мелитополь, 1990. – Ч. 1. – С. 20-22.
 7. Ардамацкая Т.Б. Условия зимовки водно-болотных птиц в районе Джарылгачского залива в 3-й декаде января 1999 г. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. – Мелитополь; Одесса; Киев, 1999. – Вып. 2. – С. 3-7.
 8. Ардамацкая Т.Б., Лысенко В.И. Лебеди на озими // Охота и охот. хоз-во. – 1980. – № 11. – С. 19-20.
 9. Баник М.В. Залет малого лебедя в Харьковскую область // Птицы бассейна Северского Донца. Вып. 10: Матер. 13-14 совещаний «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» – Харьков, 2007. – С. 139-141.
 10. Бескаравайный М.М. Фауна и орнитокомплексы гнездящихся гидрофильных птиц пресноводных биотопов Юго-Восточного Крыма // Проблемы изучения фауны юга Украины. – Мелитополь: Бранта-Одесса: АстроПринт, 1999. – С. 10-18.
 11. Бескаравайный М.М. Зимовка птиц в юго-восточном Крыму // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. – Мелитополь; Одесса; Киев, 1999. – Вып. 2. – С. 10-20.
 12. Бескаравайный М.М. О южных границах распространения некоторых элементов гнездовой орнитофауны равнинного и предгорного Крыма // Бранта: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. – 2007. – Вып. 10. – С. 7-26.
 13. Бескаравайный М.М. Птицы морских берегов южного Крыма. – Симферополь: «Н. Орианда», 2008. – 160 с.
 14. Бескаравайный М.М. Экстремальные похолодания как фактор формирования зимовок гидрофильных видов птиц на юге Крыма // Бранта: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. – 2010. – Вып. 13. – С. 21-32.
 15. Бескаравайный М.М. Птицы Крымского полуострова. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2012. – 336 с.
 16. Браунер А.А. Заметки о птицах Херсонской губернии // Зап. Новороссийск. о-ва естествоиспытателей. – Одесса, 1894. – Т. 19, вып. 1. – С. 39-93.
 17. Булахов В.Л. Формирование орнитофауны Днепродзержинского водохранилища // Орнитология. – М.: МГУ, 1968. – Вып. 9. – С. 178-187.
 18. Булахов В.Л. Формирование населения гусеобразных птиц на Днепровских водохранилищах // Ресурсы водоплавающих птиц СССР, их воспроизводство и использование. – М.: Моск. ун-т, 1972. – Вып. 1. – С. 76-78.
 19. Гавриленко Н.И. Птицы Полтавщины. – Полтава, 1929. – 133 с.
 20. Гавриленко Н.И. Находки арктических и бореальных птиц на Полтавщине // Орнитология. – Вып. 3. – М.: изд-во МГУ, 1960. – С.436-439.
 21. Гащак С.П. О гнездовании лебедя-кликуна в Чернобыльской зоне Украины // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 2005. – Т. 14, Вип.2. – С. 269-270.
 22. Годованець Б.Й., Скільський І.В. Гніздування лебедя-шипун в Чернівецькій області // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 1994. – Т. 3, Вип. 2. – С. 151-152.
 23. Гончаров С.А. О необычном выводке лебедя-шипун // Птицы бассейна Северского Донца. Вып. 4-5: Матер. 4-й и 5-й конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». – Харьков, 1998. – С. 68-69.
 24. Горбань И.М. Гнездование лебедя-шипун западе Украины // Экология и охрана лебедей в СССР (Материалы второго Всесоюзного совещания по лебедям СССР. 21-24 сентября 1988 г., Одесса). Часть I. – Мелитополь, 1990. – С. 38-40.
 25. Гринченко А.Б. Гнездование, летовки и зимовки лебедя-шипун *Cygnus olor* в Крыму // Русский орнитологический журнал. – 2012. – Экспресс-выпуск 772, Т. 21. – С. 1556-1557.
 26. Грищенко В.Н., Сорокун Г.Н. Зимовки лебедей в антропогенном ландшафте Киевской области // Экология и охрана лебедей в СССР (Материалы второго Всесоюзного совещания по лебедям СССР. 21-24 сентября 1988 г., Одесса). Часть I. – Мелитополь, 1990. – С. 22-24.
 27. Губкин А.А. Лебедь-шипун на Днепропетровщине // Экология и охрана лебедей в СССР (Материалы второго Всесоюзного совещания по лебедям СССР. 21-24 сентября 1988 г., Одесса). Часть I. – Мелитополь, 1990. – С. 40.
 28. Гулай В.И. Многолетняя динамика численности лебедей на Подолии // Экология и охрана лебедей в СССР (Материалы второго Всесоюзного совещания по лебедям СССР. 21-24 сентября 1988 г., Одесса). Часть I. – Мелитополь, 1990. – С. 41.
 29. Гулай В.И. Формування гніздової популяції лебедя-шипун на Поділлі // Мат. 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня, 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 26-27.
 30. Дзизюк О.І., Дзизюк О.В. Лебідь-шипун на Українському Розточчі // Птицы бассейна Северского Донца. Вып. 9: Матер. 11-й и 12-й конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». – Донецк, 2005. – С. 77-81.
 31. Дядичева Е.А., Черничко И.И., Горлов П.И., Черничко Р.Н., Кошелев А.И. Структура зимних орнитокомплексов поймы р. Молочная по данным январских учетов 1997-1999 гг. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. – Мелитополь; Одесса; Киев, 1999. – Вып. 2. – С. 21-32.
 32. Дядичева Е.А., Кошелев А.И. Молочный лиман как место миграционных остановок гусеобразных птиц // Бранта: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. – 2006. – Вып. 9. – С. 97-113.

33. Жмуд М.Е. О зимней экологии лебедя-шипуна *Cygnus olor* в северно-западном Причерноморье // Русский орнитологический журнал. – 2003. – Экспресс-выпуск 228, Т. 12. – С. 752-755.
34. Кесслер К.Ф. Животные губерний Киевского учебного округа. – К., 1850. – 101 с.
35. Клестов Н.Л. О влиянии гидростроительства на орнитофауну Среднего Днепра // Вестник зоологии. – 1983. – Вып. 3. – С. 25-28.
36. Клестов Н.Л. Орнитофауна Среднего Днепра и её изменения под влиянием гидростроительства. – Автореф... канд.биол.наук.– К.,1983. – 26 с.
37. Клестов Н.Л. Ресурсы водоплавающих птиц среднеднепровских водохранилищ и перспективы их увеличения // Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц. – М.: Наука, 1984. – С. 51 – 52.
38. Клестов Н.Л., Лепешков А.В. Особенности формирования и современное состояние населения птиц Днепродзержинского водохранилища // Орнитология. – 1985. – Вып. 20. – С. 113-119.
39. Костин Ю.В. Сезонное размещение азово-черноморской популяции лебедя-шипуна по данным кольцевания // Материалы ко 2-му Всесоюз. совещ. «Вид и его продуктивность в ареале». – Вильнюс, 1976. – С. 69-71.
40. Костин Ю.В. Результаты кольцевания лебедя-шипуна в северном Причерноморье // Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии (аистообразные – пластинчатоклювые). – М.: Наука, 1979. – С. 56-62.
41. Кошелев А.И., Корзюков А.И., Лысенко В.И., Серебряков В.В., Гринченко А.Б., Жмуд М.Е. Современное размещение и численность лебедя-шипуна на Украине // Экология и охрана лебедей в СССР (Материалы второго Всесоюзного совещания по лебедям СССР. 21-24 сентября 1988 г., Одесса). Часть I. – Мелитополь, 1990. – С. 28-33.
42. Кривицкий И.А., Кальченко Ю.А., Кальченко А.Ю. Птицы прудов Печенежского рыбхоза // Птицы бассейна Северского Донца. Вып. 3: Матер. 3-й конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (13-15 сентября 1995 г.) – Харьков, 1996. – С. 16-21.
43. Кузнецов Е.А., Анзигитова Н.В. Гнездовая численность и летнее распределение лебедя-шипуна в СССР. Обзор // Казарка. – 2002. – Вып. 8. – С. 199-232.
44. Лебедь Е.А., Мерзликин И.Р. Редкие и залетные гидрофильные птицы р. Ворскла // Птицы бассейна Северского Донца. Вып. 3: Матер. 3-й конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (13-15 сентября 1995 г.) – Харьков, 1996. – С. 30-31.
45. Лебедь Е.А., Мерзликин И.Р. Новые данные о некоторых гидрофильных птицах верхней Ворсклы // Птицы бассейна Северского Донца. Вып. 4-5: Матер. 4-й и 5-й конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». – Харьков, 1998. – С. 21-23.
46. Лысенко В. И. Зимовки уток и лебедей на нижнем Днепре и в Северном Приазовье // Ресурсы водоплавающих птиц в СССР, их воспроизводство и использование. – М., 1972.– Вып.2.– С. 92-95.
47. Лысенко В.И. Гусеобразные. Фауна Украины: в 40 т. Т. 5. Птицы. Вып. 3. – К.: Наукова думка, 1991. – 208 с.
48. Луговой А.Е., Потиш Л.А. Начало внедрения лебедя-шипуна *Cygnus olor* в фауну Закарпатья // Русский орнитологический журнал. – 2012. – Экспресс-выпуск 718, Т. 21. – С. 73-74.
49. Матейчик В.І. Лебідь-шипун Шацького поозер'я (Динаміка чисельності та стан популяції) // Мат. 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня, 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 25-26.
50. Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии (аистообразные – пластинчатоклювые). – М.: Наука, 1979. – 248 с.
51. Назаренко Л.Ф., Николаевский О.В. Сезонное размещение лебедя-шипуна на Украине и охрана его гнездовой и зимовок // Материалы Всесоюзной конференции по миграции птиц. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – Ч. 2. – С. 244-245.
52. Панченко В.О. Птахи в геральдиці міст України // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 1996. – Т. 5, Вип. 1. – С. 88-90.
53. Писарев С.Н., Тимошенко А.А., Сикорский И.А. Зимующие птицы незамерзающих водоемов Донецкого Придонцовья // Мат. 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня, 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 110-113.
54. Пограничний В.С., Паук А.А. Гніздування лебедя-шовкуна на правобережжі Дністра у Львівській області // Мат. 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня, 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 27-29.
55. Полуда А.М. Встреча малого лебедя (*Cygnus bewickii*) в Киевской области // Праці Українського орнітологічного товариства. Т.1. – Київ, 1996. – С. 221.
56. Птушенко Е.С. Род лебеди // Птицы Советского Союза. В 6 томах. – М.: Сов. Наука, 1952. – Т. 4. – С. 255-275.
57. Роговий Ю.Ф. Гніздування лебедя-шипуна на р. Кагамлик у Полтавській області // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 1996. – Т. 5, Вип. 2. – С. 203-204.
58. Сабиневский Б.В. О нижнеднепровской популяции лебедя-шипуна // Тр. Черноморск. заповедника. – 1958. – Вып. 2. – С. 87-90.
59. Серебряков В.В. Миграции лебедей на территории Украинской ССР. – К.: Киевск. ун-т. – 1984. – 26 с. (Деп. в УкрНИИТИ 28.06.1984 г. №1132).
60. Серебряков В.В., Полуда А.М. Зимовки лебедей во внутренних областях Украины // Экол. и охрана лебедей в СССР. – Мелитополь, 1990. – Ч. 1. – С. 33-37.
61. Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1897. – 680 с.
62. Талпош В.С. Лебедь-шипун в Тернопольской области // Экология и охрана лебедей в СССР (Материалы второго Всесоюзного совещания по

- лебедам ССРСР. 21 – 24 сентября 1988 г., Одесса). Часть I. – Мелитополь, 1990. – С. 46-47.
63. Галпош В.С. Гусеподібні Тернопільської області // Мат. 1-ї конференції молодих орнітологів України (Луцьк, 4-6 березня, 1994 р.). – Чернівці, 1994. – С. 23-25.
 64. Татаринев К.А. Гнездование и зимовка шипуна во Львовской области // Экология и охрана лебедей в СССР (Материалы второго Всесоюзного совещания по лебедам СССР. 21-24 сентября 1988 г., Одесса). Часть I. – Мелитополь, 1990. – С. 47-50.
 65. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. – К.: Українське товариство охорони птахів, 2002. – 416 с.
 66. Чередарик М.І., Панчук О.І., Скільський І.В. Зимівля та гніздування лебедів у заказнику “Чорторійський” (Буковинське Передкарпаття) // Роль Природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника (Канів, 9-11 вересня 2003 р.). – Канів, 2003. – С. 305-307.
 67. Чернай А. Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест. Вып. 2. Фауна млекопитающих и птиц. – Харьков, 1853. – 44 с.
 68. Шарлемань М.В. Птахи УРСР. (Матеріали до фауни). – К., 1938. – 265 с.
 69. Шевцов А.А. Новые данные о лебеде-шипуне в Кировоградской области // Мат. конф. (7-9 квітня 1996 р., м. Ніжин) – Київ, 1996. – С. 47-49.
 70. Шевцов А.О., Санжаровський Ю.О., Соріш Р.В., Єфремов В.Л. Нові, рідкісні та малочисельні птахи Кіровоградської області // Беркут. Український орнітологічний журнал. – 2004. – Т. 13, Вип. 1. – С. 13-17.
 71. Шкаран В.И. Зимовка лебедей-шипунів на реке Турия (Вольнская область) // Орнитология. – 1998. – Вып. 28. – С. 235.
 72. Штиркало Я.С., Васильчук Г.М. Гніздування лебеда-шипуна на Прикарпатті // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони (матеріали доповідей п'ятої наради орнітологів та аматорів орнітологічного руху Західної України). – Луцьк, 1990. – С. 84.
 73. Щёголев И.В., Щёголев С.И. Лебедь-шипун *Cygnus olor* в северном Причерноморье // Русский орнитологический журнал. – 2011. – Экспресс-выпуск 623, Т. 20. – С. 35-43.
 74. Яненко В.О. Результати зимових обліків водоплавних та коловодних птахів у районі очисних споруд м. Київ 2009-2010 рр. / В.О. Яненко, С.В. Пшеничний, А.В. Турчик, В.В. Казанник.// Екологія боліт і торфовищ (збірник наукових статей). – Київ: ДІА, 2012. – С. 126-132.
 75. Korzjukov A.I., Koshelev A.I., Serebryakov V.V. The present status of the Mute Swan (*Cygnus olor*) in the Ukraine, USSR // Wildfowl. – 1991. – Supplement No.1. – P.49-52.
 76. Serebryakov V.V., Grishchenko V.N., Poluda A.M. The migration of swans (*Cygnus* spp.) in the Ukraine, USSR // Wildfowl. – 1991. – Supplement No.1. – P.218-223.

THE HISTORY OF SWANS (*CYGNUS*) RESEARCHES IN UKRAINE

A. Chovan, V. Yanenko

The Genus Swan (Cygnus) includes three species - Mute Swan (Cygnus olor), Whooper Swan (Cygnus cygnus) and Bewick's Swan (Cygnus columbianus bewickii). All three members of the genus are not have the same status in the country. Actuality of this publication that has devoted to the studying of swans in Ukraine has consisted is that the number of swans in the recent decades is not stable and often changes. Over the 50 years the number of Mute Swan (Cygnus olor) and Whooper Swan (Cygnus cygnus) has increased. In the present article we have summarized well-known literary data about distribution, biology and ecology of swans in Ukraine and have received a complete history of studies of these birds. There were found and analysed 301 references about swans for 1850-2012. We have determined the degree of the studying of each species. All sources have studied and noted in the catalog for each of them. There were not carried out of systematic fieldworks of studying of swans overall in Ukraine. We have only fragmentary and general data about the distribution of these species in different regions of Ukraine. We have also data about swans during studying other Anseriformes. We have divided a whole period of studying of swans into two stages: the first - from the mid XIX century to the 1970s and the second - from the 1970s to the present time. The most regular and full studies of swans were conducted in the south of Ukraine, where they were the most numerous in comparison with other regions of Ukraine. Inland in Ukraine the most regular studies were conducted in the Western and Central Ukraine. In recent decades the literature data we can to find in a large number of counting and faunistic publications. The most less studied regions of Ukraine are Chernigiv, Sumy regions and the East of our country. It is primarily explained by the lower number of swans in these regions.

Keywords: gender Swan (Cygnus), history of research, Ukraine, stages of the study.

Одержано редколегією 23.10.2014